

SUG'URTA ZAXIRALARI TASNIFINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Kodirkulov Oybek Turdiboyevich
TDIU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda buxgalteriya hisobi ob'ekti va moliyaviy hisobot elementi sifatida sug'urta zaxiralari tavsifi va tasniflanishi tadqiq qilib o'rganilgan. Jumladan, sug'urta zaxiralari tushunchasiga mualliflik yondashuvi ishlab chiqilgan hamda ulardan foydalanish mezonlari bo'yicha tasniflab berilgan holda xulosalar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: sug'urta zaxirasi, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, sug'urta shartnomasi, sug'urta hodisasi, sug'urta to'lovlari, sug'urta riski.

Аннотация. В данном тезисе изучается описание и классификация страховых резервов как объекта бухгалтерского учета и элемента финансовой отчетности. В частности, разрабатывается авторский подход к понятию страховых резервов и делаются выводы, классифицирующие их по критериям использования.

Ключевые слова: страховой резерв, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, договор страхования, страховой случай, страховые выплаты, страховой риск.

Abstract. This thesis studies the description and classification of insurance reserves as an object of accounting and an element of financial reporting. In particular, the author's approach to the concept of insurance reserves is developed and conclusions are drawn, classifying them according to the criteria for their use.

Key words: insurance reserve, accounting, financial reporting, insurance contract, insured event, insurance payments, insurance risk.

Kirish. Ma'lumki, sug'urta tashkilotlarini sug'urta faoliyatining iqtisodiy va moliyaviy asoslari boshqa biznes faoliyat turlaridan birinchi navbatda sug'urta zaxiralarning shakllanishi bilan farqlanadi. Shuningdek, xalqaro va milliy amaliyotga e'tibor qaratadigan bo'lsak, sug'urta tashkilotlarining moliyaviy barqarorligi baholashda qo'llaniladigan asosiy ko'rsatkichlardan biri bu sug'urta zaxiralari miqdori hisoblanadi. Shu sababli, sug'urta tashkiloti sug'urta faoliyatini amalga oshirishda sug'urta shartnomalarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda nafaqat sug'urta mukofotlari ko'rinishidagi pul mablag'larini jalb qilishi, balki sug'urta hodisasi yuz berganda sug'urta to'lovlarni amalga oshirish uchun ham sug'urta zaxiralarga ega bo'lishi zarur. Chunki, sug'urta zaxiralarning iqtisodiy mohiyati sug'urta hodisasi yuz berganda sug'urta to'lovini moliyalashtirish uchun ma'lum miqdordagi mablag'larni ajratishni talab etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sug'urta zaxiralarni buxgalteriya hisobi obyekti va moliyaviy hisobot elementi sifatida

tasniflash borasida ham qarashlari va yondashuvlari turlicha ekanligini kuzatish mumkin. Jumladan, xorijlik iqtisodchi olim G.S.Bajanov [3] tomonidan hayotni sug'urta qilishdan tashqari sug'urta bo'yicha sug'urta zaxiralari turlarini "Ishlab topilmagan mukofot zaxirasi" va "Zararlarni qoplash zaxirasi"ga ajratga holda tavsiflab bergan. Shuningdek, muallif sug'urta zaxiralari hisoblash metodikalarini tasniflagan holda ulardan foydalanish tartibini tavsiflab berish bilan chegaralangan xolos. Ya'ni, muallif tomonidan sug'urta zaxiralarini hisoblashda qo'llaniladigan metodlardan foydalanish tartibi aniq bir monografik tadqiqot obyekti ma'lumotlari asosida ko'rsatib o'tilmaydi.

G.S.Serikovaning yozishicha, "Umumiy sug'urta sohasi uchun sug'urta zaxiralari quyidagi zaxira turlarini o'z ichiga oladi: ishlanmagan mukofotlar zaxirasi; yetkazilgan, ammo xabar qilinmagan zararlar uchun zaxira; e'lon qilingan, ammo qoplanmagan zararlar uchun zaxira" [4]. Muallif tadqiqot ishida mazkur sug'urta zaxiralari turlarini har birini tavsiflagan holda ularni hisoblash tartibini matematik formula ko'rinishi ifodalab beradi. Shuningdek, muallifning sug'urta zaxiralarining yetarliligini aniqlashda "sug'urta zaxirasi ta'minoti ko'rsatkichi", "sug'urta zaxiralarining majburiyatlarga nisbati koeffitsiyenti" va "xususiy kapitalning sug'urta zaxiralarga nisbati koeffitsiyenti" kabi ko'rsatkichlardan foydalanish lozimligini ta'kidlaydi. Buni, sug'urta kompaniyalarida kelgusi sug'urta to'lovlari bo'yicha kafolatlarning bajarilishini ta'minlash uchun muhim ahamiyat kasb etishi bilan izohlaydi.

Jana Gláserová [5] o'z tadqiqot ishlarida tijorat sug'urta kompaniyalari buxgalteriya hisobida ishlab topilmagan mukofot zaxirasining xususiyatlari o'rgangan bo'lib, u sug'urta zaxiralarini "Hayot sug'urtasi" va "Hayotdan tashqari sug'urta" sohalariga ajratgan holda tasniflagan. Xususan, hayotdan tashqari sug'urta sohasi bo'yicha sug'urta zaxiralarini quyidagicha tasniflaydi: ishlab topilmagan mukofot zaxirasi; sug'urta to'lovlari uchun zaxiralar; bonuslar va chegirmalar uchun zaxira; hayotdan tashqari sug'urta uchun mukofot zaxirasi; boshqa texnik zaxiralar; hisob-kitob zaxirasi; Chexiya sug'urta idorasining majburiyatlari bo'yicha kafolatdan majburiyatlarni bajarish zaxirasi. Biroq, muallif yuqorida tasniflab ko'rsatgan sug'urta zaxiralaridan faqat ishlab topilmagan mukofot zaxirasini hisoblash va buxgalteriya hisobida aks ettirish masalalarini yoritib berish bilan chegaralanganligini ko'rish mumkin.

I.A.Panchenko va J.V.Prokopenkolar sug'urta zaxiralarini buxgalteriya hisobi obyekti sifatida tadqiq qilib o'rgangan bo'lib, ularning yondashuviga ko'ra sug'urta zaxiralari tavakkalchilik sohasi, hayot sug'urtasi va umumiy sohalarga ajratgan holda tasniflaydi va tavsiflab beradi. Jumladan, ularning yondashuviga ko'ra "Hayot sug'urtasi bo'yicha zaxiralar ikki asosiy turga bo'linadi: uzoq muddatli majburiyatlar zaxirasi va sug'urta summalarini tegishli tarzda to'lash zaxirasi" [6]. Shuningdek, mualliflar sug'urta zaxiralarini buxgalteriya hisobi obyekti sifatida ular bilan bog'liq xo'jalik operatsiyalarini hisobga olish tartibini ham yoritib berishgan.

Mualliflarning fikriga ko'ra, buxgalteriya hisobi obyekti sifatida sug'urta zaxiralarini tasniflash borasidagi yondashuvlari sug'urta kompaniyalarida

buxgalteriya hisobi va nazorati uslubiyotini ishlab chiqish uchun asosni shakllantirish, sug'urta sohalari tarkibiga kiruvchi sug'urta zaxiralari har bir turini hisobga olish, manfaatdor foydalanuvchilar uchun moliyaviy hisobotda to'liq ma'lumotlar bilan ta'minlash imkonini beradi.

M.A.Abdiraimova [7] sug'urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobini tashkil qilish borasida olib borgan izlanishlarida sug'urta zaxiralarini sug'urta tashkilotlarining buxgalteriya balansining passiv qismida aks ettirish kerakligi hamda unda sug'urta zaxiralari va qayta sug'urtalovchilarning sug'urta zaxiralardagi ulushi kabi ko'rsatkichlar bo'yicha axborot berilishi kerakligini ko'rsatib o'tadi xolos. Bu esa, axborotdan foydalanuvchiga sug'urta zaxiralari shakllanish manbasi to'g'risida to'liq axborot bermaydi.

N.Najimova [8] ta'kidlashicha, sug'urta zaxiralari odatda ikkita asosiy turga bo'linadi: matematik va risk zaxiralari. Shuningdek, muallif matematik zaxiralar sug'urta shartnomalari va statistik tahlillarga asoslanishini, risk zaxiralari esa, kutilmagan hodisalar natijasida yuzaga keladigan moliyaviy yo'qotishlarni qoplash uchun tashkil etilishini tavsiflab o'tgan xolos. Fikrimizcha, muallif tomonidan tasniflab ko'rsatilgan sug'urta zaxiralarini hisoblash, buxgalteriya hisobida hisobga olish va moliyaviy hisobotda aks ettirish tartibi yoritib berilishi tadqiqot ishining ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshirgan bo'lar edi.

U.A.Shirinov sug'urta zaxiralari auditing metodologik masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan bo'lib, uning fikricha, sug'urta korxonalarida zaxiralarni zaxira kapitali va sug'urta zaxiralarga ajratish mumkin. Shuningdek, uning ta'kidlashicha, "Sug'urta korxonalarida sug'urta zaxiralari quyidagilardan iborat: ishlab topilmagan mukofotlar zaxirasi; sodir bo'lgan lekin xabar qilinmagan zararlar zaxirasi; xabar qilingan lekin bartaraf etilmagan zararlar; o'g'irlantirish chora-tadbirlari zaxirasi; aktivlarning nomuvofiqligi zaxirasi; falokatlar zaxirasi; hayot sug'urtasi bo'yicha zaxiralar; ishlab topilmagan mukofotlar zaxirasidagi qayta sug'urtalovchilarning ulushi; xabar qilingan lekin bartaraf etilmagan zararlar zaxirasidagi qayta sug'urtalovchilarning ulushi; sodir bo'lgan lekin xabar qilinmagan zararlar zaxirasidagi qayta sug'urtalovchilarning ulushi; hayot sug'urtasi bo'yicha zaxiralardagi qayta sug'urtalovchilarning ulushi" [9]. Bunda iqtisodchi olim O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2008-yil 20-noyabrda 107-son buyrug'i bilan tasdiqlangan "Sug'urtalovchilarning sug'urta zaxiralari to'g'risida"gi Nizomda [1] belgilangan tasniflash bilan chegaralanganligini ko'rishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Sug'urta zaxiralari tasnifini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish masalasini o'rganishda mantiqiy fikrlash, dalillar to'plash, tasavvur qilish, qiyoslash, shakllantirish va muammoni qo'yish kabi tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2009-yil 19-martdagi 37-son buyrug'i bilan tasdiqlangan «Sug'urtalovchilarning moliyaviy hisobot shakllari va ularni to'ldirish bo'yicha qoidalar»ga muvofiq sug'urta zaxiralari moliyaviy hisobot elementi sifatida quyidagicha buxgalteriya balansida aks ettiriladi (rasm).

Sug'urta zaxiralari		
<i>Buxgalteriya hisobi obyektii</i>	Ishlab topilmagan mukofotlar zaxirasi	<i>Moliyaviy hisobot elementi</i>
	Sodir bo'lgan, lekin xabar qilinmagan zararlar zaxirasi	
	Xabar qilingan, lekin bartaraf etilmagan zararlar zaxirasi	
	Ogohlantirish chora-tadbirlari zaxirasi	
	Aktivlarning nomuvofiqligi zaxirasi	
	Falokatlar zaxirasi	
	Zararlilikning tebranishi zaxirasi	
	Hayot sug'urtasi bo'yicha zaxiralar	
	Ishlab topilmagan mukofotlar zaxirasidagi qayta sug'urtalovchilarning ulushi	
	Sodir bo'lgan, lekin xabar qilinmagan zararlar zaxirasidagi qayta sug'urtalovchilarning ulushi	
<i>Buxgalteriya hisobi obyektii</i>	Xabar qilingan, lekin bartaraf etilmagan zararlar zaxirasidagi qayta sug'urtalovchilarning ulushi	<i>Moliyaviy hisobot elementi</i>
	Hayot sug'urtasi bo'yicha zaxiralardagi qayta sug'urtalovchilarning ulushi	

Rasm. Sug'urta zaxiralarini buxgalteriya hisobi obyektii va moliyaviy hisobot elementi sifatida tasniflanishi¹.

Faqat buxgalteriya hisobi obyektii sifatida ayrim sug'urta zaxiralari quyi guruhlariga tasniflangan holda hisobga olinadi. Masalan, zararlilikning tebranishi zaxirasi, transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish bo'yicha barqarorlashtirish zaxirasi, ish beruvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish bo'yicha barqarorlashtirish zaxirasi hamda tashuvchining fuqarolik javobgarligini majburiy sug'urta qilish bo'yicha barqarorlashtirish zaxirasi alohida buxgalteriya hisobi obyektii sifatida hisobi yuritiladi, biroq ular umumlashgan holda moliyaviy hisobotda zararlilikning tebranishi zaxirasi sifatida aks ettiriladi. Umuman olganda, milliy hisob tizimida sug'urta zaxiralarning buxgalteriya hisobi obyektii va moliyaviy hisobot elementi sifatida tasniflanishi umumiylikni kuzatish mumkin.

Umuman olganda, iqtisodchi olimlarning sug'urta zaxiralarini tasniflash borasidagi yondashuvlari nazariy va uslubiy jihatdan ahamiyatga molik hisoblanadi. Ammo, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalqaro amaliyotda buxgalteriya hisobi obyektii sifatida sug'urta zaxiralarini tan olish sug'urta turlaridan kelib chiqqan holda har bir sug'urta shartnomasining xususiyatlari bo'yicha tasniflanishini ko'rishimiz mumkin. Chunki, har bir sug'urta tashkiloti o'zining moliya-xo'jalik faoliyati hisobini tashkil etish, yuritish va faoliyat natijalarini moliyaviy hisobotda aks ettirish tartibini tavsiflovchi hisob siyosati va biznes siri mavjud. Shu bois, ular sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta risklarini o'zlari mustaqil belgilaydi.

Amaldagi 17-son "Sug'urta shartnomalari" MHXSda [2] belgilangan talablarga ko'ra, sug'urta zaxiralari tuziladigan sug'urta shartnomalarining

¹ Tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

shartlaridan kelib chiqib, bir nechta sigmentlarga ajratgan holda hisoblanishi mumkin.

Shunday qilib, milliy va xalqaro tajribani o'rgangan holda buxgalteriya hisobi obykti sifatida sug'urta zaxiralarini sug'urta shartnomalarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tasniflash tartibi sug'urta tashkilotining hisob siyosatida tasniflangan holda tavsiflab berilishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Ya'ni, faqat O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2008-yil 20-noyabrdagi 107-son buyrug'i bilan tasdiqlangan "Sug'urtalovchilarning sug'urta zaxiralari to'g'risidagi nizom"²da belgilangan sug'urta zaxiralari turlarini buxgalteriya hisobi obykti sifatida tan olish bilan chegaralanish to'g'ri hisoblanmaydi. Shu bois, sug'urta tashkiloti hisob siyosatida sug'urta shartnomalarining xususiyatlaridan kelib chiqib, sug'urta zaxiralarini tasniflagan holda tavsiflab berishini taklif etamiz. Shuningdek, bugungi kunda sug'urta bozorida birgina moliyaviy tashkilotlar (banklar, mikrokredit tashkilotlari va h.k) tomonidan beriladigan kredit va qarzlarning ta'minoti sifatida sug'urta polislari bilan ta'minlash ortib bormoqda. Bu esa, sug'urta tashkilotlarining sug'urta portfelida moliyaviy risklarni sug'urta qilish ulushi oshib borayotganligini kuzatishimiz mumkin. Sug'urta portfelida sug'urta risklari mohiyatan moliyaviy xatarlar, baxtsiz xodisalar va uchinchi shaxs oldidagi javobgarlikdan iborat bo'lganligi sababli, sug'urta portfeli bo'yicha sug'urta zaxiralarni: "moliyaviy risklar bo'yicha sug'urta zaxiralari"; "baxtsiz xodisalar bo'yicha sug'urta zaxiralari"; "turli xil javobgarlik bo'yicha sug'urta zaxiralari" sifatida tasniflagan holda moliyaviy hisobotda aks ettirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu bilan birga, mazkur tasniflash bo'yicha sug'urta zaxiralari tarkibiy tuzilishiga doir axborotlarni moliyaviy hisobotning izohlarida ma'lumotlarni yoritib berish kerak deb hisoblaymiz. Bu albatta, quyidagilarga imkon beradi:

sug'urta tashkilotlari moliyaviy hisobotlaridan foydalanuvchilarni sug'urta zaxiralari bo'yicha umumlashgan ma'lumotlarning tushunarli bo'lishi;

sug'urta tashkilotlari uchun moliyaviy risklarni yuridik va jismoniy shaxslarga ajratgan holda kredit qaytmaslik xatari bo'yicha ma'lumotlarni tezkorlik bilan tahlil qilish;

baxtsiz xodisalar bo'yicha sug'urta zaxiralarini shakllantirish asosan tabiiy iqlim va hodisalar hamda voqealikka bog'langanligi sababli, ularni bir guruhga birlashtirish;

yuqoridagilardan tashqari barcha sug'urta shartnomalari bo'yicha sug'urta hodisalarini turli xil javobgarlikga ajratish;

shuningdek, sug'urta zaxiralarini moliyaviy hisobot elementi sifatida bunday tasniflash sug'urta zaxiralarini moliyaviy hisobotda aks ettirish bilan bog'liq axborotlarining batafsilligi, obyektivligi va ishonchliligini yanada oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. "Sug'urtalovchilarning sug'urta zaxiralari to'g'risida"gi Nizom.

² "Sug'urtalovchilarning sug'urta zaxiralari to'g'risida"gi Nizom. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2008-yil 20-noyabrdagi 107-son buyrug'i bilan tasdiqlangan. <https://lex.uz/docs/1416862>

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirining 2008-yil 20-noyabrdagi 107-son buyrug'i bilan tasdiqlangan. <https://lex.uz/docs/1416862>

2. Moliyaviy hisobotning xalqaro standarti (17-son MHXS) "Sug'urta shartnomalari". <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-17-insurance-contracts/>

3. Бажанов Г.С. Формирование страховых резервов страховой организации как источника инвестиций. Финансовые исследования. №1. 2009. 61-67 ст.

4. Серикова Г.С. Финансовые аспекты деятельности страховых компаний. – Караганда, 2010. 50-57 ст.

5. GLASEROVA JANA. 2014. Specifics of the Unearned Premium Reserve in the Accounting of Commercial Insurance Companies. Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis, 62(6): 1271–1277.

6. Панченко И.А., Прокопенко Ж.В. Страховые резервы как объекты бухгалтерского учета страховых компаний: влияние условий риска. Международный бухгалтерский учет, 9 (255) – 2013. 53-63 ст.

7. Abduraimova M.A. Sug'urta tashkilotlarida buxgalteriya hisobini tashkil qilish asoslari. Aktuar moliya va buxgalteriya hisobi ilmiy jurnali. 2024, 4(02), 217-226 betlar.

8. Najimova N. Sug'urta kompaniyalarida sug'urta zaxiralari hisobini takomillashtirish. Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, Oktabr, 2024-yil. № 10-son. – 27 b.

9. Shirinov U.A. Sug'urta zaxiralari auditining metodologik masalalari. "Ekonomika i sotsium" №5(120)-1 2024. 791-795 betlar.